

Inför ett medeltida siffermaterial

En replik

För Sveriges ekonomiska historia under medeltiden står ett i många avseenden bristfälligt källmaterial till buds: vid sidan av några få jordeböcker – av vilka Vadstena klosters jordeböcker är de i flera avseenden mest givande – finns endast tillfälliga och sporadiska uppgifter bevarade. Det siffermaterial, som kan utvinnas ur detta källmaterial, är mycket begränsat och saknar enhetlighet. Endast i enstaka fall finns underlag stort nog för att nå fram till siffersammansättningar av mera allmän giltighet. Konstruktioner och slutsatser kommer därför att vila tungt på var enskild av dessa senare siffror. En ingående granskning och diskussion av det siffermaterial och de medelvärden, som kan utvinnas av Vadstena klosters medeltida jordeböcker, förefaller mot bakgrunden härav långt ifrån »skäligen onödig».¹

Lars-Arne Norborg har i sin avhandling (s. 218) uppgjort en tabell över medelavkastningen per gårdsenhet av Vadstena klosters gods i olika landskap. Alla medelvärden i denna tabell utom ett är oriktiga, delvis grovt missvisande.² I sitt ovan publicerade »gensvar» har Norborg i ett parallelltryck sammanställt sina egna och mina slutsatser på grundval av den av mig kritiserade och rättade tabellen (Norborg, ovan s. 191). Han drar på grundval därav slutsatsen, att »om jag rätt bedömt saken, är Jörgen Weibulls och mina uppfattningar i den viktiga frågan om gårdarnas storleksordning i olika landsdelar identiska» (Norborg, ovan s. 192). En närmare granskning av parallellen visar emellertid, att medan Norborg »i den viktiga

¹ LARS-ARNE NORBORG, Ödegårdar och avradssänkning, Ett gensvar. Se ovan sid. 195.

² LARS-ARNE NORBORG, Storföretaget Vadstena kloster. Studier i senmedeltida godspolitik och ekonomiförvaltning, s. 218, samt J. WEIBULL, Ödegårdar och avradssänkning i senmedeltidens Sverige, ovan s. 98.

frågan om gårdarnas storleksordning» endast nått till slutsatser i relativa termer, resulterar min undersökning i att »på de centrala slättbygderna i Uppland gav Vadstena klostergårdar i medeltal 7 till 8 gånger så mycket i avkastning som gårdsenheterna i Småland», samt att »de i tabellen erhållna siffrorna stämmer nära med de värden, som kan beräknas ur annat liknande källmaterial från samma tid. Medeltalet för avraden per landbogård i Uppland blir sålunda för Uppsala domkyrkas 430 landbor 3,14 mark örtug mot 3,36 för Vadstenagodsen i samma landskap» (Weibull, ovan s. 98). Särskilt dessa sistnämnda siffror, som ger nära överensstämmande medelvärden för landbogårdarna i Uppland, synes ge en siffra användbar i olika sammanhang.

I sitt »gensvar» kommer Lars-Arne Norborg därefter in på frågan om ödeläggelsens omfattning på Vadstenagodset. Han hävdar här, att »den nu slutförda granskningen av Weibulls argumentation har visat, att den av honom mot mig framförda anklagelsen för att 'genom att räkna antalet ödejordar utan hänsyn till deras storlek, genom kompilation och troligen även dubbelräkningar' ha 'givit ödeläggelsen på Vadstenagodsen vida större proportioner än den i verkligheten haft' är grundlös» (Norborg, ovan s. 195). I min kritik av Norborgs siffermaterial påtalade jag, att »inte på något ställe i avhandlingen laborerar författaren med samma antal ödegårdar på Vadstena klostergods». Siffran växlar i olika sammanhang mellan 278, 358, 268 och 304; jag framhöll att »förhållandet visar, att man inte utan ingående undersökning kan använda Norborgs siffermaterial» (Weibull, ovan s. 100). Slutsatsen har bekräftats av Norborg själv, då han erkänner att »tekniska fel insmugit sig i de siffror som jag lämnat på s. 181 och 187» (Norborg, ovan s. 194).³

Lars-Arne Norborgs karta 6 (avh. s. 185) med rubriken »Ödegårdar i Vadstena klostergods» hör också hemma i detta sammanhang. I min kritik framhöll jag, att denna karta var »en kompilation från källor sträckande sig över ett halvt sekel. Den ger en överdriven bild av ödegårdarnas antal. Den ger en bild av ett tillstånd, som enligt källornas eget vittnesbörd aldrig existerat» (Weibull, ovan s. 101). Lars-Arne Norborg invänder, att denna anmärkning »är giltig endast under en förutsättning: att kartan avser att visa ödeläggelsens

³ Med utgångspunkt från de fel, som här måste föreligga, har jag på grund av källmaterialets karaktär, som ofta gör det svårt att identifiera gårdarna i de olika jordeböckerna, uttalat den förmodan, att det troligen beror på dubbelräkningar. Om dessa »tekniska fel» skulle vara av annan art, torde sakna betydelse.

omfattning på vadstenagodsens. Så är dock inte fallet.» Kartan avser endast att visa, »i vilka trakter det företrädesvis inträffat, att gårdar vid något tillfälle blivit öde» (Norborg, ovan s. 193). Denna fundamentala begränsning av kartans användbarhet framgår dock knappast tillräckligt tydligt av Norborgs text och rubriker. Antalet ödegårdar i de olika landskapen och på kartan som helhet har blivit en faktor beroende av hur många jordeböcker, som finns bevarade, och den tid varje där upptagen gård legat öde. En läsare, som studerar denna karta, finner t.ex. att i Södermanland, där klostret ägde 66 gårdar, markeras 40 gårdar såsom »ödegårdar i Vadstena klostergårdar». Då emellertid aldrig mer än 26 av Vadstena klostergårdar i Södermanland i någon av de bevarade jordeböckerna upptagits som öde, måste kartan här ge »en överdriven bild av ödejordarnas antal». Kartan kan i sitt nuvarande skick knappast betecknas som annat än en kompilation, som redan genom antalet markeringar är ägnad att ge läsaren en överdriven bild av ödeläggelsens omfattning; än mer förstärkes intrycket härav genom att hänsyn inte tagits till den genomsnittliga storleken av de gårdar, som betecknats som öde.⁴

Lars-Arne Norborg säger sig vid läsningen av min uppsats »Ödegårdar och avradssäkring i senmedeltidens Sverige» ha kunnat konstatera, »att meningsskiljaktigheterna oss emellan inte på alla punkter är så stora som det vill synas av Weibulls framställning» (Norborg, ovan s. 190). Efter genomgången av min kritik mot hans sätt att redovisa siffermaterialet från Vadstena klostergårdar skriver han: »Det måste emellertid sägas rent ut, att den diskussion i vilken det ovanstående utgör ett inlägg, förefaller skäligen onödig.

⁴ Med moderna kartografiska medel hade det utan svårighet åtminstone kunnat markeras på kartan, ur vilka källor de skilda uppgifterna om ödegårdarna är hämtade. Kartan skulle på detta sätt också givit en bild av ödeläggelsens utveckling 1450-1502 på Vadstena klostergårdar.

Likaledes borde utan större svårigheter på karta 5 (Norborg, Storföretaget Vadstena kloster, s. 79) såväl antalet godsenheter som deras avkastning kunnat markeras. Därmed skulle risken att »utnyttja kartan för annat ändamål än för det vilket den är avsedd», ha kunnat undvikas. När Norborg emellertid valt den metod, som han i annat sammanhang själv betecknat som »den grövre räkningen i godsenheter» blir resultatet, att karta 5 med rubriken »Vadstena klostergårdar 1502» ej kan utnyttjas för att få en »bild av Vadstena klostergårdars storlek och betydelse i olika delar av Sverige» (se ovan WEIBULL, s. 99, och NORBORG, s. 192, not 6).

Man kan förstå, om en utomstående iakttagare finner den abderitisk. Ett sådant omdöme skulle dock vara helt obefogat om det sista avsnittet av Jörgen Weibulls artikel, där den ytterst viktiga frågan om förhållandet mellan ödeläggelse och avradssänkning tages upp» (Norborg, ovan s. 195). Norborg diskuterar därefter denna fråga – helt utan anknytning till den kritik av hans siffermaterial, som utgör själva grunden för min framställning.⁵ För min del måste jag konstatera, att jag vid läsningen av Lars-Arne Norborgs artikel funnit en skillnad i själva grundsynen oss emellan. För mig framstår granskningen och diskussionen av själva siffermaterialet, dess redovisning och akribi, som det vetenskapligt grundläggande.

Jörgen Weibull

⁵ Lars-Arne Norborg skriver härvid bl.a.: »Mot denna bakgrund» – ett av honom refererat typfall – »ter det sig ganska orimligt att spela ut ödeläggelse och avradssänkningar mot varandra. De kommer istället att te sig som olika led i samma utveckling. Ödeläggelsen blir processens sista stadium, slutpunkten på avradssänkningarnas väg» (NORBERG, ovan s. 201). På denna punkt finnes knappast någon meningsskiljaktighet mellan Norborg och mig – själv har jag redan i min tidigare artikel starkt understrukt, att ödeläggelse och avradssänkning i grunden är uttryck för samma sak: jordbrukets kris under senmedeltiden (WEIBULL, ovan s. 106). Avradssänkningen var, som bl.a. Andreas Holmsen påvisat (Eidsvoll bygds historia, I s. 249 ff.), ett tecken på en minskning av jordbruksproduktionen bakom vilken låg en minskning av den odlade arealen, dvs. de facto en »ödeläggelse». På slättbygdens förhållandevis stora gårdsenheter har det funnits utrymme för en dylik minskning av produktion och odlad areal utan att gårdarna därför blivit helt öde. På skogsbygdens små gårdar har detta utrymme varit vida mindre. Fasthåller man således med konsekvens tanken på ödeläggelse och avradssänkning som olika uttryck för en och samma sak, blir den inkomstminskning, som detta förorsakade i olika delar av landet, en mätare på hur hårt senmedeltidens jordbrukskris drabbade dessa landsdelar. Siffrorna från Vadstena klostrets jordeböcker tyder på, att detta inkomstbortfall är större i de centrala slättbygderna än i gränstrakternas skogsbygder. Lars-Arne Norborg synes i sitt resonemang inte helt kunna frigöra sig från att i fråga om ödejordarna – liksom tidigare i fråga om godsbeståndet – räkna *antalet* ödesmål utan hänsyn till om det rör sig om hela hemman eller avlägset belägna små ängslyckor och åkerlappar.